

Les altres vies d'entrada del pensament estètic a Catalunya

IGNASI ROVIRO ALEMANY

Universitat Ramon Llull
iroviro@filosofia.url.edu

Resum: L'entrada de l'estètica a Catalunya es fa per diversos camins. El més estudiat és l'impacte a la Universitat a través de la càtedra d'estètica. Però encara falta estudiar altres vies de penetració, com per exemple els conservatoris de música, les reials acadèmies (la *Reial Acadèmia catalana de Belles Arts de Sant Jordi*, la *Reial Acadèmia de Bones lletres de Barcelona* i la *Reial Acadèmia de Ciències i Arts de Barcelona*), l'Escola d'Enginyers Industrials de Catalunya i els cercles artístics. Ho apuntem en la nostra aportació i mostrem els actors més destacats en aquestes institucions.

Paraules clau: *estètica, filosofia catalana*, art, reials acadèmies, cercles artístics.

The other ways of entry of aesthetic thought in Catalonia

Abstract: Several paths made the entrance of aesthetics in Catalonia. The most studied is the impact on the University through the chair of aesthetics. However, other avenues of penetration still need to be studied: the music conservatories, the royal academies (the *Reial Acadèmia catalana de Belles Arts de Sant Jordi*, the *Reial Acadèmia de Bones lletres de Barcelona*, and the *Reial Acadèmia de Ciències i Arts de Barcelona*), the School of Industrial Engineers of Catalonia and the artistic circles. We note this in our contribution, and we show the most outstanding actors in these institutions

Keywords: aesthetics, Catalan philosophy, art, royal academies, artistic circles.

0/ Preàmbul

El títol de la meua intervenció reclama una primera justificació: s'al·ludeix a «altres vies» i es dona per suposat que, almenys, n' existeix una —de coneguda o de principal— i que aquesta no serà objecte del nostre treball. I efectivament, en altres ocasions hem tingut oportunitat de presentar la història de la càtedra d'estètica de la UB. La meua intervenció vol centrar-se en un àmbit d'investigació més que no pas en un resultat ja obtingut. Vol mostrar com en paral·lel als treballs ja consolidats cal enfrontar un nou àmbit d'estudi que ha de resseguir altres institucions i protagonistes.

1/ Els conservatoris de música

A Barcelona, set anys després de la creació de la *Escuela Nacional de Música* de Madrid (1830) es forma el Liceo Filo-Dramático de Montesión, que al cap d'un any passarà a denominar-se Liceo Filarmónico Dramático de S.M. la Reina Isabel II i que, en els anys a venir, acabarà convertint-se en l'actual *Liceu*. Els dos conservatoris tenen la vista posada a Europa, i és per això que complementen l'ensenyament de la música amb el de la dramàtica. Amb tot i durant molts anys, l'únic conservatori oficial va ser el de Madrid. Haurem d'esperar una cinquantena d'anys perquè s'hi incorpori l'estètica. El Liceu, tot emulant els conservatoris de Brussel·les, Gant i Milà, s'adreça a la Diputació de Barcelona (1928). L'entitat, entre altres referents europeus, s'adreça a la Diputació amb aquestes paraules:

Hoy es evidente que los estudios musicales han experimentado una gran ampliación, y por tanto, revisten una cierta complejidad que en otros tiempos no ofrecían. Esta complejidad la han traído los descubrimientos y el adelanto gigantesco de la Musicología é Historia de la Música, Estética, Etnografía, Fisiología, Psicología, Fonología e incluso intervenciones que el arte musical ha establecido con las demás bellas artes y otras actividades del saber inteligente.¹

Tanmateix, l'ordre que acaba regulant aquests estudis és de la Generalitat de Catalunya, del 30 de setembre de 1938,² un ordre que de fet ja reconeixia estudis i càtedres que s'impartien en anterioritat, com és el cas de l'estètica.

Ens cal una investigació aprofundida del desenvolupament de l'estètica en aquell marc. Un primer pas és la identificació dels professors o catedràtics que ho feren possible.

1. Citat a M. Serrat i Martín, *Els orígens i l'evolució del Conservatori del Liceu (1837-1967) Una recerca en els seus arxius administratius i acadèmics* (Tesi doctoral, Universitat Internacional de Catalunya, 2017), 129-130; (Salamanca: Ediciones Universidad, 2017), 144-145.
2. DOGC 275, 2/10/1938.

Abans del 1933: Ernest Cervera Astor (1896-1972).

1933-1934: Jaume Pahissa Jo (1933-1936). Tot i que en va mantenir la titularitat, presentà la dimissió per excés de treball el 1934 i hi seguí col·laborant, juntament amb Adrià Gual, tot fent conferències. La càtedra d'estètica l'assumí Marta Grau, que era professora de Declamació. A causa de la Guerra Civil, va exiliar-se a l'Argentina. A Buenos Aires publicà, entre d'altres i d'interès per l'estètica, *Los grandes problemas de la música i Espíritu y cuerpo de la música*.³

1939-1963: Acabada la Guerra Civil, i rehabilitat després de la depuració del 1939, prengué possessió de la càtedra d'estètica Enric Roig Masriera (1892-1962). Reconegut violinista, impartí a més d'estètica, musicologia, paleografia, folklore (1944) i cant gregorià (1944). Entre 1956 i 1966 Montserrat Pagès Termens (1929-2009) va ser auxiliar de la càtedra d'història de la Cultura, Música, Estètica i Musicologia. Dimiteix el 1966. És substituïda per Montserrat Garriga Albertos.

1963-1966: La substitució d'Enric Roig en la càtedra d'estètica recaigué en Miquel Querol Gavaldà (1912-2002). L'obra escrita de Miquel Querol és essencial per conèixer el pensament estètic català contemporani: hi dedica la seva tesi doctoral.

1966-1978: Querol Gavaldà dimití, en el seu lloc hi entrà Joan Dotras Vila (1900-1978).

1978-1987: Arran de la mort de Joan Dotras, la càtedra d'estètica s'afegí a les d'Història de la Música i Musicologia que dirigia Josep M. Llorens Cisteró (1923-2019). Format a Barcelona i a la prestigiosa escola d'Arxius i biblioteques de la Biblioteca Vaticana, destaca per una amplíssima obra escrita i d'investigació, que abraça molts àmbits, tant de l'edat mitjana com l'estètica musical dels segles XVI-XVIII.

2/ Les reials acadèmies

Les reials acadèmies són unes institucions que neixen en diferents països europeu i que essencialment apareixen durant la Il·lustració. A Espanya varen ser creades per Carles III com un contrapoder de les universitats, que eren vistes com unes institucions caduques i medievals. A través d'aquest tipus d'institucions culturals, es pretenia la divulgació del saber actualitzat i centralitzat. Sota les reials acadèmies es crearen escoles, acadèmies provincials de Belles Arts, escoles de pintura, escultura i altres arts. L'estètica també entrarà a través d'aquests centres. A Catalunya destaquen tres grans acadèmies que van ajudar a la divulgació i emancipació de l'estètica, són: la Reial Acadè-

3. J. Pahissa, *Espíritu y cuerpo de la música* (Buenos Aires: Hachette, 1951).

mia catalana de Belles Arts de Sant Jordi, la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona i la Reial Acadèmia de Ciències i Arts de Barcelona.

Crec que també caldria observar amb atenció l'impacte sobre el pensament estètic tant en els metges filòsofs del segle XIX com en els altres membres de la Reial Acadèmia de Medicina de Catalunya. Estic convençut que és un terreny important i encara verge. La Reial Acadèmia de Farmàcia de Catalunya se'n allunya del nostre àmbit d'estudi, especialment perquè té l'origen en la Sección Barcelona de la Real Academia de Farmacia (Madrid), constituïda el 14 de gener de 1944 a iniciativa dels acadèmics corresponents d'aquella corporació de residents a Barcelona.

2.1/ La Reial Acadèmia catalana de Belles Arts de Sant Jordi

L'origen de l'acadèmia es troba en l'interès per part d'intel·lectuals i artistes barcelonins de disposar d'una acadèmia de belles arts com la que el 1752 s'havia creat a Madrid. S'adreçà una petició al rei perquè l'erigís. L'encàrrec recaigué a la Junta Particular de Comerç (1758) que el 1775 obrí una Escuela Gratuita de Diseño amb l'objectiu d'ensenyar els fonaments del dibuix (en italià, *disegno*). El primer director va ser Pascual Pere Moles i Coronas (1741-1797). Com les altres escoles europees, possibilità que els alumnes dotats fessin estades de formació als grans centres artístics, com ara Roma, París o Madrid. Amb pocs anys, l'escola oferí nous ensenyaments, com ara la pintura, l'escultura i l'arquitectura. Superat l'ensenyament del «disseny», l'escola hagué d'adequar el nom, tot usant el propi de l'època: Escuela de Nobles Artes.

La vida de l'escola seguí les vicissituds pròpies del temps. El 1817 s'iniciaren els estudis d'arquitectura dirigits per Antoni Cellers i Azcona (1775-1835). Empesa així per la necessitat d'acreditar la formació dels arquitectes amb una titulació pròpia, demanà el 1838 al ministre de governació la transformació d'escola a acadèmia. Perseguint aquest objectiu és important la transformació de les Juntes de Comerç en corporacions consultives, fet que s'obtingué el 1847. Dos anys després, un reial decret d'Isabel II erigí les Acadèmies Provincials de Bellas Artes. Aquest reial decret va permetre, al 1850, la constitució de l'Acadèmia de belles arts de Barcelona, que se situà al mateix indret que l'Escola i que hi convisqué a partir d'aquell moment.

La llei Moyano (1857) va obligar que els aspectes pedagògics fossin determinats per la Universitat, per bé que els aspectes econòmics seguessin depenent de l'escola d'arts i oficis. La Diputació de Barcelona se'n va fer càrrec quan l'Estat se'n va desentendre.

Un nou Reial Decret marcarà la història de l'Acadèmia. El 8 de juliol de 1892 la reina Maria Cristina manava que les escoles provincials d'arts passessin a mans dels rectors de les universitats, que de fet no es va fer efectiu fins al 1900. La Reial Ordre del 18 de juliol de 1900 suposà la desvinculació definitiva entre l'Escola i l'Acadèmia. Aquesta última, el 1928, canvià el nom

per Real Acadèmia de Bellas Artes de San Jorge i el 1989 es passà a denominar Reial Acadèmia Catalana de Belles Arts de Sant Jordi.

L'interès per la reforma de l'ensenyament artístic i de les belles arts tant de la Mancomunitat com de la Generalitat republicana reconfigurà l'Acadèmia i l'Escola, així com l'entrada del règim franquista va suposar la separació entre les belles arts i els oficis artístics. Una conseqüència d'això va ser la creació de la Facultat de Belles Arts de la Universitat de Barcelona.

Dos treballs ens són molt útils a l'hora d'estudiar l'impacte de l'estètica en aquestes institucions. D'una banda, el llibre *Acadèmia i art*⁴ i d'una altra el discurs d'entrada de Mireia Freixa com a acadèmica.⁵ Tots aquests treballs ens mostren el vigor del pensament estètic en aquestes institucions dedicades a la formació i a l'estudi de les belles arts a Barcelona.

Amb tot, encara ens calen més estudis que ens mostrin la complexitat de l'impacte de l'estètica a través de les obres i del mestratge dels següents protagonistes, tots ells catedràtics de teoria i història de les Belles Arts. Els ordeno cronològicament per ordre de mestratge en la càtedra: Pau Milà i Fontanals (1810-1883), Josep de Manjarrés i de Bofarull (1816-1880), Francesc Miquel i Badia (1840-1899), Manuel Bartolomé Cossio (1857-1935), Leopold Soler i Pérez (1853-1929) i Manuel Duran i Duran (1863-1906).

Al redós d'aquestes institucions, i molt especialment com a continuadora de l'aula d'arquitectura iniciada per Antoni Cellers a l'Escuela de Nobles Artes, cal situar-hi la fundació i el desenvolupament de l'Escola Tècnica Superior d'Arquitectura de Barcelona. El 1871 Elies Rogent (1821-1897) ja dirigia l'escola, seguit per una direcció de caire eclèctic i modernista de Lluís Domènech i Montaner (1850-1923). Ja en període de Guerra Civil, Josep Torres Clavé (1906-1939) incorporà noves tendències, com ara la referència a la Bauhaus, en bona part fracassada pel conflicte bèl·lic. En els anys 40 i 50 es deixa sentir l'estètica del franquisme, combatuda ja després per una estètica racionalista sota la direcció de Robert Terrades i Via (1916-1976). Va ser fonamental per a aquesta escola el traspàs a la Universitat Politècnica (1973), que ja en temps recents ha estat dirigida per Oriol Bohigas (1925).

A més d'investigar el pensament estètic d'aquests reconeguts arquitectes i la seva aportació a la pràctica docent dels nous corrents en aquesta disciplina, cal també recuperar figures que representaren un avanç en la implantació regular de l'ensenyament de l'estètica en els plans d'estudi pels arquitectes, com ara és el cas d'August Font Carreras (1845-1924), alumne

4. I. Gras, M. Freixa (coords.), *Acadèmia i art* (Barcelona: Edicions Universitat de Barcelona, 2016).
5. M. Freixa, *En el decurs del Discurs. Una aproximació a la història del pensament estètic a l'Acadèmia de Belles Arts (1856-1904)* (Barcelona: Reial Acadèmia Catalana de Belles Arts de Sant Jordi, 2008).

d'Elies Rogent, professor, acadèmic i arquitecte amb obres importants. La professora Judith Urbano ens ha mostrat la importància d'aquesta figura avui mig oblidada⁶.

2.2/ La Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona

L'origen de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona es remunta al 1700, quan l'Acadèmia dels Desconfiats –un grup d'eclesiàstics i nobles de Barcelona– es trobaven per cultivar la literatura i la història. La trobada regular d'aquests nobles i eclesiàstics seguí diverses vicissituds fins que per un decret del rei Ferran VI (1752) es creà pròpiament l'actual Acadèmia, els estatuts de la qual determinaven com a interessos principals la història de Catalunya, la filosofia i la literatura. Tots els projectes iniciats en aquest temps quedaren en suspens el 1807 per l'entrada de les tropes franceses i no va reprendre la seva vitalitat fins la revolució liberal el 1820, amb l'entrada de joves emprenedors com per exemple Pròsper de Bofarull, Ramon Muns, Ignasi Santpons, Bonaventura-Carles Aribau o Ramon López Soler. Les disputes ideològiques i polítiques contra les idees liberals van entorpir i parilitzar l'Acadèmia: el 1824 Ferran VII en va suspendre l'activitat. Per iniciativa de l'Ajuntament de Barcelona el 1833 s'activà de nou a través de càtedres que supliren la falta d'estudis universitaris i van ser la llavor de la restauració de la UB (1837). Sens dubte que el paper de l'Acadèmia va ser essencial per la Renaixença catalana i els moviments posteriors d'emancipació del saber i la recerca de nous coneixements en l'àmbit de les humanitats.

És des d'aquesta perspectiva que cal estudiar més a fons el paper que ha tingut l'Acadèmia en la introducció i en la divulgació de l'estètica com a disciplina acadèmica i com a línia de pensament social. Són diverses les figures que ho han fet possible.

Manuel Casamada Comella (1772-1841). El pensament estètic d'aquest membre de la Reial Acadèmia és una mostra de l'impacte que tingué el liberalisme anglès a Catalunya a través de la reflexió sobre la bellesa i la sublimitat. L'oposició que Casamada fa entre el bell i el sublim en el discurs que pronuncià a la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona (1837) està fonamentada i és, en definitiva, una divulgació intel·ligent de l'obra del predicador i filòsof escocès Hugh Blair (1718-1800).

També Jaume Balmes (1810-1848) participà en la vida acadèmica de la RABLB des de la seva incorporació (1841), ja fos en les reunions presencials o com a corresponent quan visqué a Madrid. En el *Curso de filosofía elemental* l'estètica és una estructura del coneixement.

6. J. Urbano, *Eclecticisme i arquitectura. August Font i Carreras (1845-1924)* (Barcelona: Dux, 2013).

El pensament estètic de Salvador Mestres Longa (1815-1879) no ha estat mostrat encara. Va entrar a la Reial Acadèmia de Bones Lletres cobrint la vacant que havia deixat la mort de Pere Codina. En el seu text *Lecciones de psicología* defensa una estètica psicològica, postura que també és sostinguda per Pere Codina Vilà (mort el 1858), secretari de la RABLB i catedràtic de psicologia i lògica de la UB.

Dins l'activitat dels acadèmics també cal atendre el pensament estètic de Josep Torras i Bages (1846-1916). L'estudi més aprofundit l'ha fet recentment Abel Miró.⁷ La figura del bisbe Torras sobrepassa en molts aspectes l'estètica, però el seu pensament sobre l'art és una lectura clara personal de l'obra de Sant Tomàs. Subratlla la sinceritat, la simplicitat i l'equilibri com a elements definitoris de l'art; alhora que en defensa l'autonomia dins l'activitat pròpia dels homes en coherència amb la resta de facultats.

José Jordán de Urríes y Azara (1868-1932) va ser un dels acadèmics més ben preparats en el canvi de segle per tal de consolidar els estudis d'estètica a Catalunya i a Espanya. Va ser dels primers a tenir un paper actiu en els congressos internacionals d'estètica i entre 1921-1930 publicà regularment a la revista *Zeitschrift für Aesthetik* de Stuttgart. El 1919 va obtenir una càtedra d'estètica a la Universitat Central de Madrid. L'obra de Jordán de Urríes representa una sistematització acadèmica del lloc de les arts dins la disciplina estètica.

Finalment cal recordar la figura del jesuïta Ignasi Casanovas Camprubí (1872-1936). L'acadèmic –ingressà el 1921– esdevingué el gran especialista sobre l'obra de Jaume Balmes. El seu treball sobre el polígraf vigatà esdevingué paradigmàtic per tots els estudis posteriors. En estètica, rebé la influència de Manuel Milà i Fontanals i de Josep Torras i Bages, que els llegí en clau del classicisme propi de finals del XIX i d'inicis del s. XX. Va traduir al català la poètica d'Aristòtil i publicà, d'interès pel pensament estètic, diverses conferències com ara «L'harmonia en l'art», «Del sentiment de la fruïció de la bellesa», «L'art en el temple» i «L'art i la moral», totes recollides en el volum *Estéticas* amb una introducció biogràfica i en traducció de Miquel Batllori.

2.3/ La Reial Acadèmia de Ciències i Arts de Barcelona

La Reial Acadèmia de Ciències i Arts de Barcelona té el seu origen a meitats del s. XVIII (1764), com una societat de règim privat amb el nom de *Conferencia Physicomatemática Experimental* i un any després va passar a denominar-se *Real Conferencia Física*: una entitat consultiva per part del rei. El seu nou definitiu l'obtingué el 1887.

Ha estat una institució de referència en les ciències físiques i experimentals: una fita important va ser la presència el 1923 d'Albert Einstein a l'en-

7. A. Miró Comas, *Les arrels tomistes i augustinianes de l'estètica de Josep Torras i Bages* (Barcelona: Abadia de Montserrat, 2018).

titat, per intercanviar experiències amb els acadèmics i pronunciar-hi una conferència. El professor Einstein en va ser un acadèmic responent.

Al ric arxiu i biblioteca de l'entitat s'hi troben més de cent mil documents, entre ells una obra de Galileu i tota la biblioteca d'Eduard Fontserè.

Només una mostra de la necessitat d'investigar l'impacte de l'estètica en l'acadèmia és la lliçó que l'arquitecte Leandre Serrallarch Mas (1837-1890) va fer en una sessió de treball i que les actes recullen amb el títol *Consideraciones acerca de la intervención del arte, de la ciencia y de la industria en la arquitectura* (1886).⁸

¿La arquitectura es hija puramente del arte? ¿Lo debe todo a la ciencia? ¿Son, acaso, las industrias, las artes y los oficios los que informan su naturaleza? ¿Es el resultado de una feliz armonía entre el arte, la ciencia y la industria, o sea, de un perfecto acuerdo entre estas tres potencias? Bien se os alcanza que las contestaciones a estas preguntas, requieren meditación y alguna extensión. De ellas pienso ocuparme en mi modesto discurso, si me favorecéis con vuestra benévola atención. El asunto, conforme veis, no es pobre, ni mucho menos infecundo; al contrario, en vuestras manos sería campo fértil y abundoso de enseñanza, fuente inagotable de investigaciones; en las mías será tan solo ordenación de incompletos y descuadernados apuntes, el ocio de más agitadas y perentorias ocupaciones.⁹

3/ L'escola d'Enginyers Industrials de Barcelona

El 1851 es creà l'Escola Industrial Barcelonesa gràcies a un Reial Decret de l'any anterior. Barcelona, Sevilla, Bergara i Madrid obriren escoles com aquesta, dedicades a l'ensenyament industrial. La de Barcelona incorporà els estudis tècnics previs (química aplicada, física experimental, maquinària i dibuix lineal) que havien estat promoguts per la Junta de Comerç (1769). La llei Moyano (1857) va fer reformar l'escola, que es passaria a dir Escuela Superior Industrial de Barcelona i el 1865 s'anomenà Escuela de Ingenieros Industriales de Barcelona, que al llarg d'un període de temps prou destacat (32 anys) va ser l'única a Espanya que impartia aquests coneixements. El canvi a les diverses seus que ocupà no va provocar en cap cas problemes greus de subsistència: més aviat va ajudar al naixement de noves institucions, com ara l'Escola del Treball (originàriament anomenada Escuela Libre Provincial de Artes y Oficios, 1874). Acabada la Guerra Civil, es van unificar en una única institució les escoles de Barcelona, Bilbao i Madrid: Escuela Especi-

8. Real Academia de Ciencias Naturales y Artes de Barcelona. *Acta de la sesión inaugural de los trabajos de la corporación en el año académico de 1885 a 1886 celebrada el 20 de diciembre de 1885 en el salón de oposiciones de la Universidad* (Barcelona: Imprenta de Jaume Jepús, 1886).

9. Id.: 37.

al de Ingenieros Industriales. Establecimiento de Barcelona (1940). Aquest consorci durà set anys. El 1947 recuperà l'autonomia anterior i passà a ser l'Escuela Técnica Superior de Ingenieros Industriales de Barcelona.

Per tal d'indicar la necessitat d'estudiar també l'impacte de l'estètica en l'escola d'Enginyeres Industrials de Barcelona posarem d'exemple el professor Fèlix Cardellach Alivés (1875-1919), arquitecte i enginyer industrial modernista.

Per veure l'interès de Cardellach per l'estètica aplicada a l'ensenyament dels futurs industrials ens remetem a un estudi publicat en l'anuari que publicava la Universitat de Barcelona. Es tracta de *La enseñanza de la construcción en las escuelas de ingenieros. Disquisiciones sobre la nueva asignatura de construcción y arquitectura industrial*¹⁰

En aquest treball aprofundit sobre anàlisi de les programacions de l'escola d'enginyers industrials i ple de consideracions pedagògiques, Cardellach determina que l'ensenyament de l'arquitectura industrial ha de ser dividit en tres grans parts: elements per construir (en què s'estudien els materials, els elements i les constants en la construcció), la filosofia de la construcció (que inclou les estructures o formes mecàniques, l'estètica i decoració industrial i la composició industrial) i la pràctica de la construcció (organització del treball, fonaments i obres en el subsol, procediments de la construcció i redacció de projectes).

Quan Cardellach desenvolupa el programa d'estètica que han de seguir els arquitectes tècnics s'interessa per les regles i observacions que tendeixen a satisfer el principi d'idealització que hi ha en tota obra humana. Destaca també els criteris per una estètica i una decoració arquitectònica industrial, així com la necessitat del coneixement fonamental del fet artístic en la construcció industrial del seu temps. És per això que voldrà estudiar una «gramàtica ornamental», amb exemples i dibuixos que ajudi a descobrir les lleis generals que orienten l'art industrial. Un art que està en perfecte concordança amb la ciència constructiva. Arriba a aquestes necessitats després d'estudiar les programacions acadèmiques dels centres que imparteixen l'arquitectura industrial a França, Alemanya i Anglaterra. Fèlix Cardellach és autor d'altres textos destacats en l'àmbit de l'estètica industrial, com ara per exemple *Las formas artísticas de la Arquitectura técnica: tratado de Ingeniería estética*¹¹ que de fet pressuposa la reconfiguració legal dels estudis tècnics que es portaran a terme cinquanta anys més tard.

10. *Anuario de la Universidad de Barcelona: 1909-1910* (Barcelona: Tip. La Académica, 1910), 229-346.

11. F. Cardellach, *Las formas artísticas de la Arquitectura técnica: tratado de Ingeniería estética* (Barcelona: Librería de Agustín Bosch, 1916).

4/ Consideració final

Hem fet una mirada ràpida a la nòmina d'institucions i de persones que cal incloure en un estudi sobre l'entrada del pensament estètic a Catalunya. Amb tot, més enllà de les entitats assenyalades i de les persones que dins d'aquestes foren protagonistes de l'impacte de l'estètica, cal també estudiar algunes entitats que no són ni conservatoris i reials acadèmies.

Així per exemple i des d'aquesta perspectiva caldria explorar com els diaris, els setmanaris i les diverses publicacions i revistes contribuïren a «normalitzar» l'estètica dins el context social; és a dir, com ajudaren a fer possible que el ciutadà que participava de la vida ordinària i cultural entrés paulatinament en el cercle d'idees que propiciava la nova disciplina.

De la mateixa manera cal estudiar com els cercles artístics ho promocienaren. Així doncs, cal un treball sobre el Reial Cercle artístic de Barcelona, fundat el 1881 per un grup de pintors. En són figures destacades Santiago Rusiñol (1861-1931) i Ramon Casas (1866-1932), veritables promotors de l'art. Tant en les obres literàries com en diversos dels articles de Santiago Rusiñol s'hi troben reflexions estètiques d'alta volada que connecten amb els plantejaments comuns dels estetes més destacats del seu temps.

Una escissió del Reial Cercle artístic de Barcelona configurà el 1893 una entitat nova: el Cercle artístic de Sant Lluç. Els plantejaments estètics de fons els donava l'ànima més destacada dels primers anys: el ja citat Josep Torras i Bages, bisbe de Vic. Sota la presidència de Lluís Serrahima, hi participaren artistes de renom, com ara, Dionís Baixeras, Iu Pascual, Antoni Gaudí, Joaquim Vancells, Joaquim Renart, Ramon Sunyer, Joaquim Torres-Garcia, Josep Pijoan, Feliu Elías, Darius Vilàs, Francesc d'A. Galí o Eugeni d'Ors.

La importància per l'estètica de l'obra escrita d'Eugeni D'Ors és fora de qualsevol dubte tant per l'obra literària com pels diversos escrits sobre l'art que publicà en diaris i revistes.

Finalment és necessari també centrar l'atenció sobre figures destacades que, si bé intervingueren en l'escena cultural, són difícils d'ubicar en una (o algunes) institucions, com ara és el cas de Salvador Sanpere i Miquel (1840-1915). Autor d'una obra variada i àmplia, s'interessà pel fenomen artístic, per la reflexió estètica i ensenyament de l'art. És per aquest motiu que la Diputació de Barcelona li encarregà un estudi per reformar l'ensenyament de l'art tot seguint models anglesos, francesos i alemanys. Per fer-ho el comissionà al 1870 a seguir les exposicions internacionals a Anglaterra, França i Alemanya.